

дітей в перший місяць життя можна було б припустити прагнення батьків і священника якнайшвидше охрестити дитину одразу після народження. Однак цього не відбувалося чи то через забобони, або ж меркантильні міркування батьків, чи то через небажання священника робити «лишні» записи про народжених і померлих. Ймовірно, що не всі дотримувалися значної паузи між народженням дитини і її хрещенням. Так у щоденнику Миколи Ханенка знаходимо практики ранніх хрещень дітей старшини. 22–23 червня у Іскрицького народилася дочка Тетяна, а 28 червня її вже охрестили [6, с. 117]. Сам же Ханенко, теж поспішив охрестити свого сина Петруся, це трапилося на сьомий день після народження хлопця.

Подібні практики швидкого хрещення дітей виглядають логічними в умовах їхньої велетенської смертності. Як засвідчили підрахунки, смерть малої дитини у ранньомодерну добу була повсякденним явищем і спостерігалася значно частіше ніж смерть дорослої чи літньої людини. Немовля мало більше шансів померти, аніж дожити до п'ятирічного віку. При цьому потрібно враховувати, що метричні книги XVIII ст. приховують від дослідника значний пласт дитячих смертей, котрі доводилися на дітей віком до 1 міс. А таких, смертей, відповідно до демографічних законів, має бути значно більше, за померлих дітей у старшому віці. Тому реальні коефіцієнти смертності можуть бути значно вищі від обчислених мною, а шанси дитини на життя, відповідно, істотно меншими. Вважаю, що результати обчислень на українському матеріалі підтверджують концепцію специфічного (фаталістичного) ставлення до малолітніх дітей і їхньої смерті у ранньомодерну добу. Також дослідження провокує низку питань, зокрема: більш детального вивчення можливих причин смерті дітей, її сезонності; статевої структури смертності; особливості поховання померлих немовлят (хрещених і нехрещених); сприйняття дитячого тіла, тощо.

Примітки

1. *Анри Л.* Методика анализа в исторической демографии / Леон Анри, Алан Блюм. – М., 1997.
2. *Арьес Ф.* Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес. – М., 1992.
3. *Бродель Ф.* Что такое Франция? / Фернан Бродель. – М., 1995. – Кн. 2. – Ч. 1.
4. *Демографический энциклопедический словарь* / Ред. Валентай Д. И. (гл. ред.) и др. – М., 1985.
5. *Державний архів* Полтавської області. – Ф. 1011. – Оп.1. – Спр.157.
6. *Дневник* генерального хоружаго Николая Ханенка (1727–1753 г.) // Киевская старина. – 1884. – № 10.
7. *Дневникъ* Петра Даниловича Апостола // Киевская старина. – 1895. – № 7.

8. *Замура О.* Смертність в природному русі населення містечка Сорочинці і XVIII ст. (за даними метричних книг Миколаївської церкви) / Олена Замура // Краєзнавство. – 2009. – №3.
9. *Зіновій К.* Вірші. Приповіді посполиті / Клименій Зіновій. – К., 1971.
10. *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів, 2003.
11. *Леп'явко С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Сергій Леп'явко. – Чернігів, 1996.
12. *Маслійчук В.* Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / Володимир Маслійчук. – Харків, 2008.
13. *Мионов Б.* Русский город в 1740–1860-е годы: Демографическое, социальное и экономическое развитие / Борис Мионов. – Л., 1990.
14. *Острась Е. С.* Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпеченість населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. / Едуард Острась. – Донецьк, 2003.
15. *Сердюк І.* Баба-повитуха в населенні ранньомодерного міста (за даними статистичних джерел) / Ігор Сердюк // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4.
16. *Górny K.* Ze studiów nad stosunkami ludnościowymi Torunia w XVIII w. / Kazimierz Górny // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. – Toruń, 1977. – Historia. XI.

УДК 27-774-75:2-725](477.53)"1770"

Освіта парафіяльного духовенства Решетилівської протопопії 1770-х рр.: між пасторськими і синодальними настановами та повсякденними практиками

Яременко М. В.

Яременко М. В. Освіта парафіяльного духовенства Решетилівської протопопії 1770-х рр.: між пасторськими і синодальними настановами та повсякденними практиками. У статті на основі статистичних даних аналізується освітній рівень парафіяльного духовенства Решетилівської протопопії у 1770-х рр. після майже півторастолітніх зусиль церковної влади, спрямованих на формування освічених парохів.

Ключові слова: письменність, освіта, Києво-Могилянська академія, парафіяльне духовенство, Решетилівська протопопія.

Яременко М. В. Образование приходского духовенства Решетилловской протопопии 1770-х гг.: между пастырскими и синодальными указаниями и повседневными практиками. В статье на основе статистических данных анализируется уровень образования приходского духовенства Решетилловской протопопии в 1770-е гг. после почти полутора вековых усилий церковной власти, направленных на формирование образованных пастырей.
Ключевые слова: грамотность, образование, Киево-Могилянская академия, приходское духовенство, Решетилловская протопопия.

Yaremenko M. V. Parish Clergy Education of Reshetyliv Diocese in 1770s: Between Episcopal and Synodal Directions and Everyday Practices. The educational level of Reshetyliv diocese parish clergy in 1770s is analyzed in the article basing on statistical data. It was the time after near 150 years of church authorities efforts to form well-educated clerics.

The Keywords: literacy, education, Kyiv-Mohyla academy, parish clergy, Reshetyliv diocese.

Упродовж майже всього XVIII ст. духовна влада Київської митрополії, дублюючи відповідні синодальні укази, вимагала від парафіяльного духовенства віддавати дітей на науку до Київської академії. Утім, навряд чи варто вважати, що спонуки до навчання ієрейських синів в Могилянських Атанах, колегіумах та подібних закладах у російських єпархіях з'явилися у XVIII ст., а «початковою межею створення [...] законодавчої бази можна вважати указ від 15 січня 1708 р., який був підтверджений указом від 11 листопада 1710 р.» [5, с. 54]. Ба більше, дивним виглядає твердження, наприклад, Миколи Петрова про те, що зобов'язання українського духовенства віддавати своїх дітей до «латинських шкіл» стало наслідком прививання у «Малоросії» «севернорусских порядков» [1, с. 63, № 9].

В Україні політика київського преосвященного щодо «освітнього дисциплінування» духовенства розпочалася значно раніше, від часу активної діяльності Петра (Могили). Ще у «Православному сповіданні віри» (1640 р.) йшлося про те, що навчання неосвічених є спасенною працею, а у передмові до «Требника» (1646 р.) священників зображено у першу чергу саме як вчителів [10, р. 76]. Власне у реформах митрополита, спрямованих на зміцнення Православної Церкви та кодифікацію віри, що розглядаються дослідниками як православний варіант конфесіоналізації, підготовці нових добре освічених пастирів приділялася важлива роль, а заснування колегіуму стало одним із найвагоміших кроків на шляху запроваджуваних змін. Тож навряд чи історики можуть по відношенню до теренів Київської митрополії вести

мову про «новий світ» школи у XVIII ст. («новим світом семінарії» цілком адекватно назвав один зі своїх розділів Грегорі Фріз, розповідаючи про кардинальні зміни в освіті російського духовенства у XVIII ст. [11, р. 78-106]).

Настанови часів Петра (Могили) про потребу священникам здобувати освіту добре засвоїлися наступними поколіннями церковних ієрархів Київської митрополії. Так, Львівський владика Йосиф (Шумлянський) у 1680-х рр. (ще до його відкритого приєднання до унії), малюючи модель парафіяльного священника, дбав теж про його освіту, яка включала вивчення польської і латини (отже, навчання у «латинських школах»), та вимагав від нього також піклуватися про навчання синів [13, р. 68-76]. На обов'язковості освіти останніх задля отримання «духовних хлібів» на парафіях наголошувала одна з настанов Київського собору 1691 р.: «[...] точию да иерее сынов своих дают во учение школ братских киевских на годов седм; протопопскому то досмотрению вручается, да иереев и нехотящих давать сынов своих до школ, принуждать ко сиевому Церкви святой полезному делу, иначе же да не чают получить рукоположения на иерейство сынове иерейскии не учившиися в школах киевских, а добре учившиися получают то не трудно без иждивения» [4, с. 319]. Згадані тут семирічні студії на той час мали допровадити вихованця (за умови послідовного крокування навчальними сходами) до філософського класу.

Окрім петербурзьких та київських указів XVIII ст. про обов'язок дітей священників навчатися, аби здобувати «духовні хліби», низка розпоряджень упродовж століття стосувалася контролю освітнього рівня кандидатів на приходи. Через сильне виборче право та долучення при визначенні претендента голосу парафіян, інколи – як основного, ієреями ставали не конче діти священнослужителів, а й вихідці з інших станів. Від останніх ставлеників вимагалось лише бути письменними, знати Катехизис та відправляти богослуження й уділяти Тайни. Така дихотомія залишає актуальним для дослідників питання про успішність «освітнього дисциплінування» парохів. При цьому немає підстав для песимістичних узагальнень про неможливість статистичного підрахунку рівня освіченості духовенства, як це робить Софія Сенік, та опиратися лише на враження, підказані аналізом окремих документів [12, р. 312]. Принаймні для останньої третини XVIII ст. кількісної інформації маємо достатньо, аби спробувати чисельно виразити успішність церковних зусиль для кількох протопопій Київської митрополії.

Від початку 1770-х рр. у Київській єпархії з протопопій до консисторії почали надсилати відомості, що якнайкраще надаються для дослідження парафіяльних причетів, позаяк містять достатньо комплексну інформацію про церковні кліри, освіту, вік, сімейний стан

їх членів, дітей та матеріальне утримання. Ці дані надсилалися до катедри згідно з консисторським указом від 30 серпня 1771 р. Оскільки слідів дублювання ним синодального розпорядження виявити не вдалося [див., наприклад: 7, ф. 127, оп. 1024, спр. 2179, арк. 1], то можна припустити, що ініціатива фіксації матеріалів про священно- та церковнослужителів саме за такою формою належала нещодавно номінованому на київський престол митрополиту Гавриїлу (перед цим – петербурзький архієпископ) та зумовлювалася потребою ознайомитися зі станом справ у єпархії, зокрема, після епідемії чуми. Подібне детальне звітування про населників монастирів, до речі, було зроблене невдовзі – 9 вересня 1771 р. [8]. Якими б не були причини, що спонукали до збору матеріалів про парафіяльне духовенство, у рамках поставленого завдання вони не потребують детального зосередження уваги. Наразі слід наголосити на іншому - відомості містять важливу інформацію, що дозволить з'ясувати ступінь успішності «освітнього дисциплінування» парохів.

У цій статті розгляну освітній рівень духовенства Решетилівської протопопії. Вона цікава тим, що розташовувалася далеко від центру митрополії, у якому в Академії мали б студіювати майбутні священники. Тож цікаво прослідкувати, чи фактор відстані відіграв роль у навчанні духовенства.

До складу протопопії на 1773 р. входили 6 храмів сотенного містечка Полтавського полку Решетилівки, що й було центром згаданої церковної адміністративно-територіальної одиниці, по одному храму сотенного містечка Остап'я та містечка Балаклія Миргородського полку та по одній церкві сіл Демидівка Решетилівської сотні, Засулля Лубенського полку, Борки, Шилівки, Каленики та Сухорабівки Миргородського полку. При них служило 18 священників (разом із протопопом), 2 дияконів, 19 дяків та 14 паламарів [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-12].

Загальна статистика засвідчує, що на 1773 р. 50% парафіяльних ієреїв Решетилівської протопопії відвідували «латинські школи», при чому більшість з них - класи філософії й теології. Серед дияконів цей показник сягав 100%, серед дяків цілком традиційно переважаючу більшість становили навчені «руській грамоті», хоча й було 10,5% тих, хто студіював риторіку. Неписьменність більшості паламарів цілком вписується у традиційну для того часу картину освітнього рівня цієї групи церковнослужителів, які виконували при храмах функції, що не потребували уміння читати (див. табл. 1).

Таблиця 1

Освітній рівень духовенства Решетилівської протопопії, 1773 р.
[7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-12]*

Причет осіб, (%)	Священики	Диякони	Дячки	Паламарі
Освіта				
Богослов'я	1 (5,6%)	-	-	-
Філософія	4 (22,2%)	-	-	-
Риторика	3 (16,7%)	1 (50%)	2 (10,5%)	-
Поетика	-	1 (50%)	-	-
«Латинська наука»	1 (5,6%)	-	-	-
«Руська грамота»	9 (50%)	-	15 (79%)	1 (7,1%)
«Мало руської грамоти»		-	-	2 (14,3%)
Неписьменні	-	-	-	9 (64,3%)
Не вказано	-	-	2 (10,5%)	2 (14,3%)
Разом	18	2	19	14

Для порівняння успішності виконання зусиль церковної влади щодо підняття освітнього рівня приходського духовенства, залучу хронологічно близькі дані Глухівської та Києво-Печерської протопопії. У першій серед священників станом на 1774 р. 29,3% відвідували «латинські школи», серед дияконів - приблизно 11%, дяків - 4,5% [9, с. 276-278], а у другій тоді ж серед ієреїв - 38,5%, серед дияконів - 33,3%, а дяків - 13,8% [3, ф. 314, оп. 1, спр. 326, арк. 1-10 зв.]. Як бачимо, результат доволі несподіваний: у церковно-адміністративній одиниці, віддаленій від центру митрополії, а отже і головного місця для студій - Київської академії, а також навчальних осередків Переяславської єпархії і Слобожанщини, освітній рівень клірів був вищим, ніж у територіально ближчих протопопіях.

Вже у XVIII ст. зафіксована думка про кращу освіченість міського духовенства за сільське. Таке саме твердження не нове і для історіографії. Тож спробую його перевірити на прикладі Решетилівської протопопії. Окремо зупинюся на характеристиці парохів Решетилівки, містечок та сіл цієї церковної адміністративно-територіальної одиниці.

Із шести решетилівських ієреїв (включно з протопопом) п'ятеро (83,3%) відвідували «латинські школи», при чому 3 завершили філософський, а 1 - богословський рівень. Інформація про студії ще одного священника не конкретизована: навчався «наукамъ латинскимъ».

* Відсотки для зручності заокруглені. Цим пояснюються певні розбіжності в їх сумі, що на десять долі може перевищувати 100%

Лише один решетилівський піп станом на 1773 р. опанував тільки «руську грамоту» [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-8 зв.].

Такі дані про освіту ієреїв центру протопопії вельми промовисті: відсоток тих, хто пройшов «латинську науку», значно перевищував, приміром, відповідний показник у їхніх глухівських колег (54%) [9, с. 276] та, що видається ще дивнішим, - києво-печерських (50%) на 1774 р. [3, ф. 314, оп. 1, спр. 326, арк. 1-3]. Вочевидь, не варто нагадувати, що Глухів та Києво-Печерськ були не лише центрами однойменних протопопій. Перший населений пункт довгий час слугував столицею Гетьманщини, а Печерськ розташовувався у самому центрі єпархії, під боком у митрополита.

Четверо із шести решетилівських попів були ієрейськими дітьми, себто свого часу їхні батьки мали поклопотатися про визначену владою освіту для синів. І всі четверо так і вчинили, давши чадам філософську (двоє), богословську (один) та «латинську науку» (один) [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-8 зв.]. Аналогічний показник дотримання розпоряджень бачимо й у Глухові [9, с. 283]. А от на Печерську на 1774 р. з 8-ми отців п'ятеро народилися в священничих родинах, при чому двоє ієреїв-батьків із п'яти всупереч відповідних розпоряджень дали синам лише знання «руської грамоти» [3, ф. 314, оп. 1, спр. 326, арк. 1-3].

У Решетилівці серед церковних причетів із родин священнослужителів походило ще 3 особи: 2 дяки із попівських та 1 диякон - із дияконської сімей. Лише останнього батько свого часу віддав на науку до «латинських шкіл» (дійшов до риторики), а решта ієрейських синів опанували лише «руську грамоту» [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-8 зв.].

Із 5-ти священників містечок Остап'я та Балаклія лише один осилив риторичку, решта - лише «руську грамоту», зате єдиний диякон теж вивчав пітирку. У цих двох населених пунктах 3 чинні священники та дячок були попівськими синами. Однак лише батько одного з ієреїв потурбувався про те, аби виконати розпорядження та відправити хлопця на науку до Київської академії [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 8 зв., 10].

Із 7-ми сільських ієреїв троє таки навчалися у «латинських школах» (1 студіював філософію, 2 риторичку), як і один дячок - колишній «ритор». Четверо чинних священників були ієрейськими дітьми, і трьох із них батьки таки відправили гризти науку, вищу за «руську грамоту». Так само вчинив батько одного з трьох дячків, що походили з попівських сімей [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 8 зв., 9 зв., 10 зв.-12].

Дані про духовенство Решетилівської протопопії мало надаються для аналізу того, як діючі священники виконували настанови влади та відправляли своїх дітей до Академії чи колегіумів. Маємо приклади як дотримання (приміром, усі три сини протопопи студіювали в Могиллянській Академії, а чадо ще одного решетилівського священника - у Харківському колегіумі) відповідних указів, так і ігнорування.

Щоправда, останнє встановити складно, адже починати студії у «школах» можна було й у віці понад 20 років. Тому інформація про синів, які лише навчені «руської грамоти», але неодружені (а останнє характеризувало всіх хлопців-дітей ієреїв протопопії) [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-12] не надається для остаточних висновків про ігнорування згаданих вимог.

Підсумовуючи, можна констатувати, що у Решетилівській протопопії не було абсолютного успіху в «освітньому дисциплінуванні» парохів, однак цей процес був результативнішим, аніж у тих церковних адміністративно-територіальних одиницях, де його варто було очікувати в першу чергу. Якщо останній висновок достатньо несподіваний і потребує додаткового підтвердження прикладами з інших протопопій, то перше твердження про посередню успішність спробу пояснити вже зараз.

Аби зрозуміти, чому попри майже півторастолітні зусилля церковна влада Київської митрополії не домоглася принаймні того, щоб серед парафіяльного духовенства всіх населених пунктів переважання вихованців Академії чи колегіумів стало правилом, слід звернутися до питання, як ставали священниками. Упродовж XVIII ст. в Україні співіснували право виборності прихожанами кандидатури пароха з подальшим висвяченням архієреєм та право спадкової передачі парафій. Коли у другому випадку митрополит міг зобов'язувати батька передавати парафію сину чи зятю лише за умови відповідної освіти такого номінанта (хоч, як показано вище, теж без повної успішності), то до висунених прихожанами та патроном ставленика вимоги були інакші. У порівнянні з вимогами до дітей духовенства, вони виглядають традиційними і набагато простішими. Так, Варлаам (Ванатович) у 1722, 1723 та 1726 рр. нагадував протопопам, аби ті обраних прихожанами кандидатів на парохів, «не изучившихся добре наизусть десятословия, блаженств, седми сакраментов и прочiego катихизического учения до иерейского найпаче чина надлежащаго», у катедру для посвячення не присилали [6, с. 55-56]. Його «колега» Єрофей (Малицький) наприкінці століття клопотався про те саме: 1797 р. преосвященный розпоряджався, аби єпархіальний екзаменатор перевіряв не лише знання ставлениками Катехизису, як перед цим, а й правила щодо духовенства із Духовного Регламенту. Того ж самого року синодальний указ лише надавав перевагу кандидатам-семінаристам перед невченими, хоча й не заявляв про категоричне відкидання останніх від виборів [2, с. 99-100]. Приклади уподобання прихожанами лише письмених ставлеників перед високочоломи «академіками» чи «колегіантами» та успішне відстоювання свого вибору перед церковною владою добре відомі в історіографії, аби зайвий раз переобтяжувати ними текст. Тож яким було співвідношення виборності та спадкування у Решетилівській протопопії?

До певних припущень про спадкування парафій можуть спонукати відомості про соціальне походження духовенства протопопії. На 1773 р. 11 із 18 ієреїв народилися в священничих сім'ях, а 2 - в дяківських. Отож, здогадно, щонайменше 61% з гаком діючих настоятелів могли отримали приходи від батьків. Аналогічно, 1 із двох дияконів та 6 із 19 дяків могли служити при храмах завдяки старанням їхніх батьків (див. табл. 2).

Таблиця 2

Соціальне походження причетів церков Решетилівської протопопії, 1773 р. [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 5-12]

Причет \ Стан	Ієреї	Диякони	Дяки	Пономарі
Син священика	11	-	6	1
Син диякона	-	1	-	-
Син дяка	2	-	-	1
Син пономаря	-	-	-	1
Син козака	4	-	11	5
Син посполитого	1	-	2	6
Не вказано	-	1	-	-
Разом	18	2	19	14

Проте зважання на духовне походження батьків не є підставою для остаточних підрахунків поширення спадкування парафій, адже не конче син священика був парохом при батьківському храмі. Відомість про духовенство Решетилівської протопопії не настільки детальна, аби підрахувати всі випадки переходу приходів у межах родини. Тим не менше, окрема конкретизація все ж присутня. Саме опираючись на неї напевно бачимо наступні приклади переходу парафії у межах родини.

У Решетилівці при одному храмі зафіксовані три покоління священиків-родичів: дід, батько та його син, при іншому дияконував зять настоятеля (на час складання відомості вже покійного, тож церква була без ієрея). Ще на одній парафії служив зять покійного попереднього попа. Окрім цих трьох спадкувань настоятельства у центрі протопопії ще при одному храмі дякували два брати [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 6 зв.-8 зв.]. Отож, у Решетилівці достеменно можна твердити про поширення переходів парафії в межах родини на 50% (без останнього церковнослужительського «осімейнення»).

У решті приходів протопопії можна встановити ще три випадки спадкування, коли при одній церкві із трьох священиків двоє були дітьми попереднього попа, при другій ієрей та дячок доводилися братами, а в третій настоятель та вікарій були батьком та сином [7, ф. 127, оп. 1020, спр. 4201, арк. 9-9 зв., 11]. Отож загалом із 14 парафій при шести (майже 43%) напевно встановлюється чинність спадкування.

Для порівняння, у Києво-Печерській протопопії тоді ж цей показник (так само мінімальний) коливався між 51,6% та 61,3% [3, ф. 314, оп. 1, спр. 326, арк. 1-10 зв.], а у Глухівській - становив максимум 48,8% (якщо рахувати також спадкування церковнослужительських обов'язків) [9, с. 296].

Як бачимо, можна припустити, що виборче начало у Решетилівській церковній адміністративно-територіальній одиниці було достатньо сильне. То що ж означав тут вищий відсоток тих, хто отримав академічну освіту - бажання парафіян мати освіченіших пастирів, більша успішність церковної влади, заможність духовенства, яке спромоглося навчати дітей далеко від дому чи ще щось? Відповіді на ці запитання ще належить шукати.

Примітки

1. *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии.* – К., 1904. – Отделение II (1721–1795 гг.). – Т. I (1721–1750 гг.). – Ч. 1.
2. *Белгородский А.* Киевский митрополит Иерофей Малицкий (1796–1799 гг.) / *А. Белгородский.* – К., 1901.
3. Державний архів м. Києва.
4. Киевский собор 1691 года // Киевские епархиальные ведомости. – 1865. – № 8. – Отд. II.
5. *Посохова Л. Ю.* Православні колегіуми та формування стану духовенства в Україні у XVIII ст. / Л. Ю. Посохова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2007. – Вип. 39: Історія.
6. *Рыболовский А. П.* Варлаам Ванатович, архиепископ Киевский, Галицкий и Малая Россия / *А. П. Рыболовский.* - К., 1908.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
8. *Яременко М.* Біографічні реєстри чернецтва київських чоловічих неставропігійних монастирів 70–80-х рр. XVIII ст.: характеристика джерела та інформаційні можливості / *М. Яременко* // Архіви України. – 2002. – № 1-3.
9. *Яременко М.* Освітній рівень парафіяльного духовенства Київської митрополії 1770-х рр. (на прикладі Глухівської протопопії) / *Максим Яременко* // Просемінарій: Медієвістика, Історія Церкви, науки і культури. – 2008. – Вип. 7.
10. *Brüning A.* Peter Mohyla's Orthodox and Byzantine Heritage. Religion and Politics in the Kievan Church Reconsidered / *Alfons Brüning* // *Von Moskau nach St. Petersburg. Das russische Reich im 17. Jahrhundert.* – Wiesbaden, 2000.
11. *Freeze G.* The Russian Levites: Parish Clergy in the Eighteenth Century / *Gregory Freeze.* – Cambridge, Mass.; London, 1977.

12. Senyk S. Schools for Priests: Orthodox Education in Eighteenth-Century Ukraine / S. Senyk // *Orientalia Christiana Periodica*. – 2007. – Vol. 70.
13. Wawrzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction» of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708 / P. Wawrzeniuk. – Huddinge, 2005.

УДК 378.091.12-051-054.62(470+571) «18»

«Після нас старе слов'янське варварство повернеться»: професори-іноземці та проблеми європеїзації побуту в Російській імперії на початку XIX ст.*

Іващенко В. Ю.

Іващенко В. Ю. «Після нас старе слов'янське варварство повернеться»: професори-іноземці та проблеми європеїзації побуту в Російській імперії на початку XIX ст. У статті розглядаються процеси, пов'язані із входженням до міського середовища іноземних учених, які на початковому етапі історії Харківського університету становили більшість університетської корпорації. На основі спогадів сучасників та інших джерел аналізується вплив іноземців на організацію міського простору, їхнє уявлення про достатній рівень життя університетського професора, прийняті в середовищі іноземних учених стратегії укладання шлюбів, а також порівнюються життєві уклади в родині іноземних та місцевих професорів.

Ключові слова: Харківський університет, європеїзація побуту, професори-іноземці, організація міського простору.

Іващенко В. Ю. «После нас старое славянское варварство воцарится»: профессора-иностранцы и проблемы европеизации частного быта в Российской империи в начале XIX в. В статье рассматриваются процессы, связанные с входжением в городскую среду иностранных ученых, которые в начальный период истории Харьковского университета составляли большинство в профессорской корпорации. На основе воспоминаний современников и других источников анализируется влияние иностранцев на организацию городского пространства, их

представление о необходимом уровне жизни университетского профессора, принятые в среде иностранных ученых стратегии заключения браков, а также сравниваются жизненные уклады в семьях иностранных и местных профессоров.

Ключевые слова: Харьковский университет, европеизация быта, профессора-иностранцы, организация городского пространства.

Ivashchenko V. Y. «After us Ancient Slavic Barbarism will reign»: Foreign Professors and the Problems of the Europeanization of Private Life in the Russian Empire in the Early XIXth Century. The article deals with the processes associated with the foreign scholars' (being the majority of professors of the university corporation of Kharkov University in its early days) entering urban environment. Based on the memoirs of contemporaries and other sources, the article analyzes the impact of foreigners on the organization of urban space, their understanding of the appropriate level of life of a university professor, marriage strategies of foreign scientists, and compares lifestyles of foreign and local professors' families.

The keywords: Kharkov University, the europeanization of life, foreign professors, the organization of urban space.

Проблема перенесення європейської «університетської ідеї» до Російської імперії має різні аспекти. Говорячи про укорінення на російському ґрунті особливого «ученого середовища», притаманного іноземним університетам, слід пам'ятати, що цей процес відбувався не лише на університетському рівні, але й на рівні повсякденних практик, коли у зіткненнях та взаємопроникненнях життєвих укладів європейських та вітчизняних учених відбувалось формування особливого професорського стилю життя.

Сучасна історіографія надає цікаві приклади розробки таких понять, як «університетський простір», «якість життя» та «світ» університетського професора [4; 6; 7]. Запропонований дослідниками інструментарій був опрацьований на матеріалах Московського та Казанського університетів, тому, досліджуючи побутові практики, що панували у професорському середовищі Харкова, ми маємо можливість проводити певні паралелі з Москвою та Казанню.

На початку XIX ст. іноземні учені склали основу університетської корпорації у Харкові: із 47 професорів та ад'юнктів, які служили тут з 1803 р. по 1814 р., 29 були іноземцями, із них – 19 німці, 7 мали слов'янське походження, 4 були французами [1, с. 488]. Розглядаючи, як ця нечисельна, але досить впливова група відбудовувала своє повсякденне життя в нових для неї умовах, ми, серед іншого, проаналізуємо вплив професорів-іноземців на організацію міського простору, їхнє уявлення про достатній рівень життя університетського професора, прийняті в середовищі іноземних учених стратегії

* Стаття підготовлена в межах Міжнародного дослідницького проекту «Трансфер та адаптація університетської освіти в Росії другої половини XVIII – першої чверті XIX ст.»